

İNSANI İNSAN YAPAN NEDİR?

Yapay Zekâ Filmlerine Tasavvuf
Gözüyle Bakmak

Fidan Terzioğlu

Metis Yayınları

2023 / 190 sf.

Kitabımız kendisine ad veren 'soru'nun nasıl ifade bulunduğunu görebilmek derdiyle bilimkurgu sinemasındaki yapay zekâ filmlerini kendine araştırma sahası olarak seçmiş. Kişiyi ötekiyle kurduğu ilişki üzerinden kendini tanıma yolculuğuna çıkarması nedeniyle bu sorgulama sürecinin anahtarı olarak tasavvuf düşüncesi gizli kahramanımız. Ötekinin bilinmezliği, arzulanırlığı ve istenmezliği, doğurduğu veya beslediği merak, keşif, korku, yok etme, tanıma, elde etme, sorgulama vs. sayesinde hem dışa hem de içe dönük bir yolculuk çağrısı olarak görülmüş.

Yazarımız **Fidan Terzioğlu** birbiriyle ilişkisiz gibi görünen alanların ilişkiselliğini keşfetmeyi kendine iş edinmiş. *Gibi görünme* durumu zaman, yöntem ve kültürel coğrafya açısından arada mesafeler olsa da alanlar arasındaki ilişkinin esastan var olduğuna onay veren bir yaklaşım. Ancak aşırı yorumlara girmek, ikilemlere düşmek, eleştirel/analitik yeni söylem kalıplarına teslim olmak, çok odaklı bakışın yaratacağı kaosta kaybolmak ve zoraki bağıntılar kurmak gibi görmezden gelinemeyecek riskler taşıyor. Tam da bu nedenle ve taşıdığı risklerle doğru orantılı biçimde yüksek bir çekiciliğe de sahip.

Kitabın incelikle kurgulanmış rotasını izleyelim. Bilimkurgunun bilgi ve rasyonel ölçülerle kabullenilir bir gerçeklik üzerine inşa edilmiş parçaların kurgulanması olduğu söylemi, bu anlatıların çoğunluğunun oldukça klasik yapılara sahip olduğunun itirafıdır. Uzak veya yakın geleceğin açık veya potansiyel tehditlerine ve korkularına gönderme yapar. İrkilten ve korkutan değişim deneyimlerine kapılarını açar. Bu deneyimlerin, ötekinin yabancı olmamızdan kaynaklı büyüleyici bir çekiciliği olduğu ve alternatif hayat tarzlarının olası olduğunu kabullenmeye ikna eder cinsten bir kılavuz karakter taşıdığı unutulmamalı. Aşılması zor engeller ve tehdit eden koşullar karşısında kendimizi beden ve zihnen çıkış yolu egzersizleri yaparken buluruz. Bilimkurgusal metinlerin taşıdığı göndermeler günümüz dünyasıyla bağını koruduğu ölçüde saçmayla arasına mesafe koyar. Olaylar, olgular ve formlar okuma/izleme hazzına ayar verir ama asıl reaksiyon ruhsal ve zihinsel dünyamızda neden olduğu aktivitedir.

Bizim açımızdan asıl tartışma da bu noktada başlar. Anlatılar insanı hayatı sorgulamaya, çözümler bulmaya ve daha iyi bir hayat kurmaya iter mi? Yoksa geleceğin distopik evrenine koşulsuz sorgusuz ön ödemesiz teslimiyete hazırlık oturumları mıdır bu anlatılar? Yoksa gelecek çoktan gelmiştir ve bu anlatılar masal - gerçek karşıtlığı kurarak bugünün yıkımlarını çaresizce kabullenmeye mi razı eder? (Konuyu neresinden ele alırsak alalım, meseleyi fazla ciddiye alarak tartıştığımız hissinden kurtulamıyorum. Distopya, uzay, salgın, işgal derken şu yapay zekâlı siborg entellerinin sorgulayan yaratıklara dönüştüğü ve seyreden insanların ruh/zihin hallerini anlamaya çalıştıkları bir film geçiyor aklımdan.)

Birkaç soru daha: Belki de artık çok geç ama hümanist düşünceye yapılan saldırıları bir de sonuçta nelere neden oldukları açısından okusak mı? Totaliter baskı ideal olanı tanımlamakla ve kutsamakla sınırlı mı? Düşünce tarihi neden-sonuç bağlantısı kurmakta bile zorlanılan yıkıcı eylemlerden sorumlu tutulabilir mi?

Kendi bilincinin ve varlığının farkında olma, karar alma ve uygulama yeteneği, çoklu seçenekleri algılama ve seçim yapma becerisi... Siborgist bir dünyaya doğru gidiyoruz ve anlaşılana o ki kılavuzumuz sinema! (Duygusal deformasyonlar yaşamayacaklarsa, ahlak ve dinden anlamayacaklarsa bırakınız yapsınlar!)

Kültürel incelemeler geniş bir cephe açarak, metinleri çapı dar klasik analiz yöntemlerini revize ederek incelerken bütüncül ve girift analizlere sırt çevirmiyor mu? Marksist-Ekolojik, Feminist-Posthümanist ve Post-kolonyalist analiz

yöntemlerinin nihayetinde buldukları son durak sosyolojik-ideolojik çözümleme sahası olmuyor mu? Bu metin okumalarının (okuma dedikleri bu şey de bence evrildi, post-okuma diyelim derim.) dar ve kalıplara dayanan ama detaycı ve derin klasik çözümleme yöntemlerine göre daha etkili ve daha popüler olmasının nedeni ne? (Post-okumalara uygunluk taşıdığı iddia edilebilecek filmler için belli bir tarih başlangıcı verilebilir mi? Bir film klasik anlatı yapısına ne kadar dayanıyorsa okumacıların ilgisini de o ölçüde yoğun mu yaşıyor? Filmler başka sorunların tartışılması açısından popüler hammadde ve post-dertler için dolgu malzemesi olarak mı kullanılıyor?)

Geldik Tasavvuf sahasına... Tekamül, Tevhid, Berzah, Birlik, Cem, Teşbih, Tenzih, Yakın... size yakın geldiyse de gelmediyse de ilerleyin. Öteki ile kurulan ilişkiyi tasavvufi boyutuyla sorgulamak öğretici olacaktır. Hem sinema hem de günlük hayatta sağlayacağı zenginlik de cabası. Benlik bilinci taşıyan ve akıl yürüten yapay zekâ figürlerini barındıran filmleri tasavvuf sahasında tartışmak, yanıtı aranan 'İnsan nedir?/İnsanı insan yapan nedir?' soruları için insan odaklı tartışma sahası açması nedeniyle de doğru bir tercih. (56. sayfada 10 numaralı dipnotun konulmasına neden olan **İbn Arabi**'ye selam! Her bölümün sonuna konulmuş pasajlar bir sonraki bölüme -zincirleme misali- yumuşak bir geçiş sağlamak amacıyla konulmuş olsa da tekrara ve tekrarın tekrarına neden olduğu için fazla geliyor.)

Filmler ve İlişkiler... Kitabın kalbine kurulmuş bu bölümde seçilmiş filmlerin hikaye, olay örgüsü ve çözümlemeleri var. 1968-2014 yılları arasında yapılmış filmler yapımlarına göre sıralanıyor: **2001: A Space Odyssey**, **The Matrix**, **Blade Runner**, **A.I.**, **Wall-E**, **Her** ve **Ex_Machina**. Metinlerin giriş kısımları yabancı olmadığı içeriklere sahip olsa da ilerledikçe kültürel çalışmalar ve tasavvuf alanından gelen söylemler ağırlık kazanıyor ve bu da kitabın fark yarattığı alan.

Simurg ve Gösterdikleri... Simurg yolculuğu bilinmeyi bilinen kılmanın yolculuğudur, bilinmeyen olarak kalacak olanların farkına varmanın da. Yolculuk bitmez mi demiş oluyoruz? Çekim alanı her daim var olacak ve sonsuzca uzanacaksa yolculuk her zaman bir yerlerde yarım kalacak demektir. Ama mesele tam da bunu keşfetmek. İnsanı beşerden ayırt etmenin kriterlerinden biri de bu olsa gerek. Bölümün alt başlıklarından biri olan Keşfeden ve Keşfedilen benim için hepsinden daha değerli, çünkü **Terzioğlu**'nun film tercihlerini ve izlediği rotanın ardında yatan gerekçeleri anlamaya dönük ipuçları barındırıyor. Örneğin,

yazarımız filmlerin her birinin öne çıkardığı düşünceleri yapısı ve diliyle de desteklediği düşüncesinde. (sf. 171) Esastan görüşülmeye davet eden bir iddia bu. İşaretler ve yönlendirmelerin kaynağı görsel metinler olsa da yorum ve analizle sonuçlanan bulgular zaman zaman metin dışından besleniyor, çünkü zihinsel çalışma alanımız birikimimize paralel olarak genişliyor. Ne denli geniş tartışma alanına sahip oldukları konusunda övgüye değer bulunması gerekenler filmik metinler değil! Bizi metinlere bağlayan ve zengin yorumlar yaptıran şey, bazen varsıl içerik olsa da çoğunlukla bir kara delik olmaya özenen yokluğun çekim gücüdür. İşte tam da bu noktada durup, yaptığımız işin, başka bir hikayedeki ötekini anlama çabası değil de içimizdeki ötekini arama isteğinin bir dışavurumu olduğunu düşünelim mi?

Yeni Şeyler Söylemek... Sonuç niyetine yazılmış ve bir beklenti bildirgesi tadı taşıyor. Postmodernizm kaosunda debelenen ölü canlardan umut beklemek ve körelmiş yeteneklerin devreye sokulması temennisi bana neo-romantik bir söylem tadında geldi. Ama bu bir körlük eleştirisi olarak algılanmasın, hatta oldukça sempatik bile. Koşulları dönüştürmenin önkoşulu olan sorgulama becerimiz ne kadarımız için bir alışkanlık düzeyinde yer etmiş durumda?

Karşıtlıklar meselesine değinmeden olmaz. Siyasetin oyun alanı olduğunu geçelim. Günlük hayatımızda ne denli etkin bir rol oynadığı daha önemli. Ne kadar kaşınıp yaraya dönüşse de ve bu yolla her yerde varmış gibi bir görünürlüğe sahip olsa da karşıtlıkların benzerlik/aynılık karşısında zayıf kaldığını düşünüyorum. Belki de bu da benim temennim. Bana sadece çöplükte hisse sahibiymişiz gibi geliyor, o kadar, hepsi bu. Orantısız ve dengesiz bölünme, parçalanma ve yarılmalar sanki hep bu çöplüğün ruhunu besliyor. Karşıtlıklar üzerine sorgulamalar, deneyimlemeler ve dönüştürme çabaları var ama nihayetinde statükonun korunmasına yardım etmek dışında sonuç doğurmuyor.

Tasavvufun zihin açıcı olduğu ve kişisel kazanım arzulayanlar için sağlayacağı katkılar yadsınamaz. Ama başka bir zihin dünyasına, başka bir ruh coğrafyasına seslendiğini görmeyelim ve tartışmayalım mı? Baraj altında kalanların sohbet odası etkinliği gibi, ne diyelim, fikir yerinde ağırdır. Romantizme karşıt karamsar mıyız ne? **Terzioğlu**'nun beslendiğimiz zihinsel, duygusal, kültürel kaynakların tasavvuf geleneğinin engin ve derin mirasına dayandığını söylediğinde tedirgin olmamın nedeni yine bu karamsarlık mı? (sf. 178) Soruyorum: Kim bu mirasın farkında? Bu miras kim tarafından, kimin için, ne için, nerede kullanılıyor? Çoğunluk bu türden

bir zihinsel, ahlaki ve insani zenginliği dert edinmiş durumda değil, ayrıca sosyoekonomik ortam buna izin vermeye hiç mi hiç niyetli değil. İşin esprisi diye algılamak istiyorsanız öyle algılayın ama yapay zekâyı laboratuvarıda, uzayda, teknofestlerde veya filmlerde aramakla kendinizi yormayın, akışkan taşımalı zekâ kullanımı nedeniyle her yer yapay zekâ dolu zaten. Terzioğlu'nun davet ettiği potansiyel okura gelince ne yazık ki sanıldığından çok daha küçük bir azınlık, hatta azınlık yanında çoğunluk kalır kanısındayım. Ama durum bytle diye gönülden gelen bu çağrının ne sesini kısmak ne de ağrını karşılıksız bırakmak gerekiyor.

Filmler (sf. 186) başlığı altında bir iki sıkıntı var: şu **Derrickson, S.** de kim? Oshi-**Oshii**? (özmlene için seçilen film listesiyle ilgili olarak bir konuya dikkat çekmek isterim. Yapay zekâ konusunu kendine dert edinen tek sinema ABD sineması mıdır? Seçim başlı başına bir öteki kılma durumu doğurmuş.) Dizin otomatik indeksleme kurbanı, eksik de var hata da. Kitabı ileride yararlanmaya değer kalibrede bulduğumuz için kendimiz için yeniden düzenledik.

Doğu şenkoy